

Keskkonnakultuurist kultuurikeskkonnas

LOODUSLIKUD PÜHAPAIGAD. VÄÄRTUSED JA KAITSE.

Väljavõtteid

REIN EINASTO

Paevana

Ahto Kaasik ja *Heiki Valk* on koostanud-toimetanud ning *Pille Niine* kaunitult kujundanud kogumiku **LOODUSLIKUD PÜHAPAIGAD. VÄÄRTUSED JA KAITSE** (Õpetatud Eesti Seltsi Toimetised 36). Kogumikuga mälestatakse kolm aastat tagasi 6. novembril autoõnnetuses Tallinna–Tartu maanteel traagiliselt hukkunud Muinsuskaitseameti peadirektorit *Agne Trummalit*. Heiki Valk on öelnud, et raamatu lähtekohaks on 2005. aasta 17. märtsil Rahvusraamatukogus Maavalla Koja eestvõtmisel toimunud konverentsi *Eesti ajaloolised looduslikud pühapaigad eile, täna, homme* ettekanded. See erakordne teos on ideelise lähtetekstina ühtmoodi vajalik nii loodus- kui kultuuriinimesele pärandkultuuri aegumatute püsiväärtuste mõistmiseks, kaitseks ja hoidmiseks. Väikese trükiarvu tõttu ei ole seda raamatut kahjuks vabamüügil, ja kui olekski, poleks seda jätkunud kõigile soovijaile. Seepärast lubatagu seda bibliograafilist haruldust tutvustades teha

sellest pikemaid väljavõtteid. Esiletõsted on seejuures paevana tehtud.

Heiki Valk kirjutab saatesõnas: “See raamat kõneleb Eesti looduslikest pühapaikadest – hiiekohtadest, pühapuudest, ohvrikividest ja -allikatest. Samuti nende olukorrast ja tähendusest meie kultuuri- ja identiteediruumis nii minevikus kui ka kaasajal.

Ehkki looduslikke pühakohti võib pidada siinse põliskultuuri lahutamatuks osaks, on nende järkjärguline taandumine elavast kultuuripildist alanud ammu. Paljud neist hävitati võõraste isandate käsul juba mõisaajal; veelgi tõsisemat mõju avaldasid aga 19. sajandil toimunud suured muutused maarahva väärtushinnangutes ja võõrdumine vanadest töökspidamistest. Arvukatele pühapaikadele said nüüd saatuslikuks talunikest põllumehed, sageli ümberasujatest uusasukad – tavalised inimesed, kelle jaoks oli esmatähtis maast saadav tulu. Eelkõige majanduslikult mõtlemaid inimesi on leidunud läbi aegade. Suur hulk püha-

paiku hävis ka 20. sajandi teisel poolel maaparanduste ja ehitustööde tagajärjel ning kahjuks on pühakohad vahel praegugi vaid takistuseks äriprojektide teostamisel.

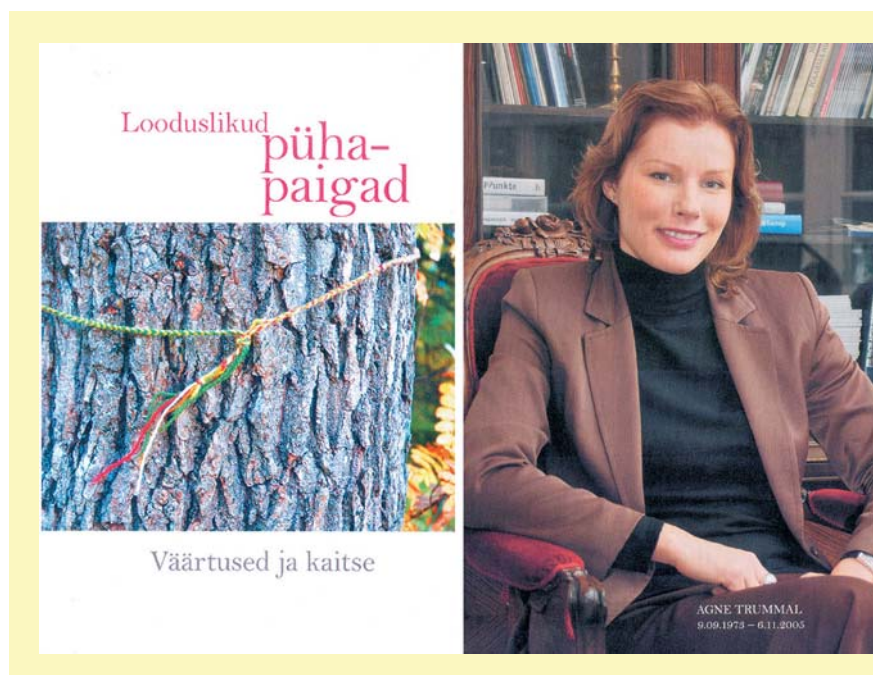
Paljud looduslikud pühapaigad ei ole aga hävinud, vaid on lihtsalt unustusse langenud [...]. Vastukaaluks linnastumisele ja tänapäevasele rahamaailmale on ühiskonnas selgesti olemas teistsugused – **loodust, keskkonda ja traditsioone toetavad väärtushinnangud**. Ehkki mitte enam samal viisil kui sajandite eest, vajatakse pühakohti ning teadmist nende kohta ka praegu. Inimesi, kelle jaoks on tähtis side looduse ja minevikuga, leidub ühtviisi nii maal kui linnas.

Tuleb tõdeda, et riiklikul tasandil on looduslike pühapaikadega seotud probleemid jäänud kõrvaliseks ühtviisi nii loodus- kui ka muinsuskaitse seisukohast. Seda mitte ainult nõukogude aja vältel, vaid Eesti omariikluse aegadelgi.“

Maavalla koja algatusel loodi Kultuu-

SISUKORD

Heiki Valk:	Saateks	9-16
Agne Trummal:	Konverentsi „Eesti ajaloolised looduslikud pühapaigad eile, täna, homme“ avasõna	17-20
Ahto Kaasik:	Ajaloolised looduslikud pühapaigad – väärtused looduse ja kultuuri piirimal	23-74
Aare Kasemets:	Looduslike pühapaikade kultuuri- ja looduspärandi koostamine: jätkusuutlikkuse eeldused	77-132
Heiki Valk:	Looduslikud pühapaigad kui muistised: arheoloogia vaatenurk	135-170
Eerik Leibak:	Hiied kui loodusobjektid	173-182
Auli Kütt:	Maarahvapühade puude ja puistutega seotud käitumisnormid	185-212
Mall Hiimäe:	Pühapaigad kui mentaalse maastiku objektid: mõiste ja väljund	215-236
Mari-Ann Rimmel:	Hiiepärimuse sõnumtänases Eestis: lähteandmeid ja tõlgendusvõimalusi	239-260
Kärt Vaarmari:	Ajalooliste looduslike pühapaikade kaitse õiguslikke aspekte	263-286
Marju Torp-Kõivopuu:	Ristipuud Lõuna-Eesti maastikul ja rahvapärimestes	289-315
Autorid:		317-318
Lisad:	1. Eesti ajaloolised looduslikud pühapaigad. Uurimine ja hoidmine. Valdonna arengukava 2008-2012	321-344
	2. Näiteid pühapaikade kohanimedest.	345-348
	3. Head tavad hiies	349-351

riministeeriumi juurde Eesti looduslike pühapaikade riiklikku programmi ettevalmistav tööühm. *H. Valk* jätkab: “Seda rühma juhtis Muinsuskaitseameti noor peadirektor *Agne Trummal*, keda iseloomustas ühest küljest asjalikkus ja keskendumisvõime, teiselt poolt aga suur inimlik soojus ning soov ja võime mõista kõiki osapooli. Ja lisaks teadmine, et muinsuskaitse peaks hõlmama mitte ainult materiaalsete mälestiste, vaid ka vaimse pärandi ja kultuuritraditsioonide kaitsmist.”

Agne Trummal rõhutas konverentsi avasõnas: “Meie ühiskond põhineb ja tugineb traditsioonidel: kommete, tavade ja rituaalide võrgustikul. See raamistik, milles toimime, tekitab meis uhkustunnet, paneb meid tundma end kindlalt ja turvaliselt, tajuma, et oleme omade keskel. See võrgustik algab kommetest, mida järgitakse pereringis, laienedes sellele, mis toimub lähemas kogukonnas. On rituaale, mida viivad läbi riigid, on päevi, mida tähistatakse ja tähtsustatakse riiklikul tasandil. Kui mõelda ainuüksi sellele, kui uhkelt võime öelda: *meil on kombeks, et...*”

Kommete ja traditsioonide säilimine sattub tavaliselt löögi alla, kui ühiskond elab läbi tormilisi arenguetappe. Nii on ka meil Eestis üsna värskest selja taha jäänud 1990. aastad. Sellisel perioodil iseloomustab ühiskonda üldiselt materialism, pragmatism, küünilisus, džungliseadused. Ja sellistel aegadel on alati pärand kõikides oma vormides väga ohustatud. On ohustatud traditsioonide järjepidevus, kombestike säilimine ning elujõulisena püsimine. Ja kahtlemata eriti vaimne kultuuripärand, [...]. Ja tuleb tunnistada, et objektide kaitse on väga raske, kui on kadunud traditsioonid ja lugupidamine. Vana teadmist, et *nii ei tehta*, ei tekita ega reguleeri ei Vabariigi Valitsuse määrustega ega Riigikogu poolt vastu võetud seadustega. [...]

Arvan, et praegu on küllaltki üksmeelselt suudetud (hiite) programmi raames sätestada järgmised võimalikud tegevused, mis on vajalikud looduslike ajalooliste pühapaikade teadvustamiseks, säilitamiseks, kaitseks, väärtustamiseks:

- 1) andmete kogumine, kõikide olemasolevate ja seni tuvastamata andmebaaside kokkupanek;
- 2) neist andmetest tulenevate objektide tuvastamine või lokaliseerimine maastikul, kaartide loomine;
- 3) töö avalikkuse ja omavalitsustega, et taas tekitada loomulikku reaktsiooni

Ahto Kaasik

Foto: Heiko Kruusi

inimestes: *nii ei tehta*;

4) kindlasti ka kogutud andmete ja infopanga teaduslik analüüs, mis võiks päädida suurejoonelise kogumiku väljaandmisega ajaloolistest pühapaikadest Eestis läbi aegade.

Leian, et kõik need punktid on hea tahte ja finantside olemasolul täiesti teostatavad. [...] Eespool loetletud eesmärkide saavutamiseks on esmalt hädavajalik kõigi teemaga tegelevate osapoolte koostöö, kõigi poolte hea tahe ja vastastikune arusaamine.”

Ahto Kaasik kirjutab oma pühapaikade tüüpe ja kaitset üksikasjalikult käsitleva tervikliku ülevaate sissejuhatuses: “Ajaloolised looduslikud pühapaigad on põlisrahva pärand – kultuuris sügavalt tähenduslik nähtus. Pärandkultuur on aga eesti kultuuri osa ja moodustab ühtlasi selle aluse. Hiied, pühad allikad, kivid ja teised ajaloolised looduslikud pühapaigad seovad meie kui põlisrahva ajaloolist mälu, kohapärimust, pärimuslikke tavasid, uskumusi, loodushoidlike väärtushinnanguid. Samuti hoiavad ja taasloovad need paigad kogukonna põlvkondadevahelist ühtsustunnet. Kaasaegses eesti kultuuris on sõna „hiis“ saanud märgiks, mis tähistab sügavat ja põlist pühadust. Nii ehk teisiti kuuluvad hiied jt ajaloolised looduslikud pühapaigad lahutamatu põlisrahvaks ja eestlaseks olemise juurde, meie identiteeti. Seega on ajaloolised looduslikud pühapaigad mitmetähenduslikud mälestised, milles on põimunud nii vaimse kui asise kultuuri ja looduse minevikulised ning olevikulised väärtused.

Üleilmastumise surve rahvuskultuurile ja rahvuslikule identiteedile suunab

üha enam otsima tähenduslikke seoseid enese ja oma põliskultuuri püsiväärtuste vahel. Pühapaikade hea käekäik on kahtlemata meie rahvuslik ühishuvi, mida toetavad rahvusvahelised dokumendid, nagu näiteks UNESCO vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon. [...]

Püha mõiste on pärimuskultuuri ja pärandmaastiku lahutamatu osa. Põllud, niidud, karjamaad, kiigepitsid, kalmed, hiied ja teised looduslikud pühapaigad moodustavad terviklikus pärandmaastikus mustri, mis kordub talust tallu ja külast külla. **Püha ja argise korrapärane seos tagab rahva jätkusuutliku elulõime ajas ja ruumis.** [...] Ajaloolist looduslikku pühapaika eristab mistahes muust paigast maastikul **vaimne pärand** – paljude põlvkondade loomingu- na sündinud ja arenenud vaimne ruum, mis muudab pühapaiga meie jaoks eriliseks ja väärtuslikuks. [...]

Looduslikud pühapaigad hõlmavad looduslikke, kultuurilisi ja ühiskondlikke väärtusi. Kultuurilised väärtused jagunevad asisteks (materiaalseteks) ja vaimseteks, ühiskondlikud väärtused aga usulisteks (religioosseteks), piirkondlikeks (regionaalseteks) ja kosutavateks (rekreatiivseteks).“

Aare Kasemets käsitleb oma ulatuslikus artiklis pühapaikade teemat **õigusloome ja omakultuuri** seostes, riigi arengukavade ja seaduste rakendamise jätkusuutlikkuse eeldusi analüüsides. Alustuseks kirjutab ta: “Eesti esimene hiitekonverents ja looduslike pühapaikade arengukava algatus on isemoodi imed meie maa põlisrahva ajaloos. Aeg näitab, kas tõesti tekib ajalooline võimalus vana loodushoidliku tavaõiguse ja noore tõlkekultuuril kasvanud riigioiguse lepituseks. [...] Eesti Vabariigi põhiseaduses ja kultuuripoliitika alustes on rahva kultuuripärandi teadvustamine ning järeltulevaile põlvedele hoidmine üks tuumikteemasid. Eesti riigi kultuuripoliitika põhialused lubavad, et riik “pöörab erilist tähelepanu teatud piirkondadele omaste ainulaadsete, eriti aga kadumisohtu olevate kultuurinähtuste säilitamisele“. [...] Üksikseadusi uurides näeme, et muinsuskaitse seaduse, looduskaitse seaduse, keskkonnamõju hindamise ja keskkonnajuhtimissüsteemi seaduse ja planeerimisseaduse paragrahvides on loodus- ning kultuuripärandi õigusliku kaitse võimalused olemas, kuid sellele vaatamata on viimasel viiel aastal kahjustatud mitmeid looduslikke pühapaiku ja teadlikult või teadmatult rikutud põlisrahva pä-

rimuskultuurile olulist tavaõigust (nt Paluküla hiiemägi, Rosma ristimännik, Panga hiis jt). [...] Nõnda on **põlisrahva kultuuri- ja looduspärandi hoidmine kindlasti nii kultuuri-, haridus-, keskkonna-, sotsiaal- kui ka õiguspoliitika arendusteema.**“

Autor tsiteerib Hando Runnelit: “Paljudele on kultuur mingi vaimne toodang, mida kirjanikud, näitlejad ja kunstnikud siis raamatute, teatri või televisiooni kaudu rahvamassidele lahkesti pakuvad. Ei ole. **Kultuur on kõigepealt kodu, see on vaba inimese olemise, tegutsemise ja käitumise viis, mis tal oma kodus on.**“ [...].

Aare Kasemets jätkab õigusloome ja omakultuuri valdkonnas: “Eesti on riik. Meie esivanemad jõudsid vähestena maailmas oma riigi loomiseni ja meie **peaksime rahvana paremini teostama oma põhiseaduslikke õigusi ja kohustusi**, sh arendama riiki, mis peab tagama eesti rahvuse ja kultuuri säilimise läbi aegade. Eesti õiguspoliitikas ja iseäranis kultuuri-, keskkonna- ja hariduspoliitikas võiks tunduvalt rohkem kasutada selliseid põliskultuuri kapitale, nagu eestlaste **õiglustunne, õpi- ja ühistegevushuvi, side esivanemate mälestuse, kodu ja loodusega**. Kui kirjutatud õigus pole kooskõlas rahva ootuste, teadlikkuse, võimaluste ning arusaamaga õiglusest, siis ei kodune seadused rahva väärtushoiakutes ning käitumises, sest **tavaõigus ja riigiõigus** töötavad üksteisele vastu. See on riigi filosoofiline rahva omakultuuri, inimõigusi ning demokraatia olemust lõimiv teema, sest iga rahva riiklikul iseseisvusel on nii kultuurilise, poliitilise, õigusliku, sotsiaalse kui majandusliku iseseisvuse mõõde.”

Eespool toodud mõttekatked raamatu esimesest neljast loost peaksid sisukorra tervikklikkust silmas pidades piisava selgusega esile tooma selle kogumiku erilise kultuuriloolise asendi. Raamatule annab olulise lisaväärtuse viidatud allikate ulatus ja põhjalikkus ning lisas toodud looduslike pühapaikade valdkonna arengukava 2008–2012. Esitatu on tõsine väljakutse Vabariigi Valitsusele, Riigikogule, mitmele ministertiumile ja kohalikele omavalitsustele, et majandusraskuste kiuste koondada võimu ja vaimu esindajaid esitatud arengukava elluviimisse. Raamat vajab tingimata suure trükiarvuga kordustrukki.

KUNI KÜLA VEEL ELAB, ELAME MEIE KA.